

Piotr Cichoracki
 Uniwersytet Wrocławski
<https://orcid.org/0000-0003-2523-2679>

Chłopi polscy w województwach wschodnich II Rzeczypospolitej. Mniejszość nierozpoznana

UWAGI WSTĘPNE

Historia chłopów polskich w okresie międzywojennym ma bogatą literaturę przedmiotu. Kluczowe opracowania poświęcone tej tematyce mają często starszą metrykę. Jako wyznacznik mógłby być umownie wskazany rok 1989 – symboliczna data wyzwania się krajowej historiografii z okowów narzucanych funkcjonowaniem cenzury w państwie rządzone przez komunistów. Wydaje się jednak, że fundament literatury poświęconej polskiemu chłopstwu zamieszkującemu II Rzeczypospolitą wciąż stanowią prace, będące efektem badań prowadzonych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Tak można sytuować monograficzne ujęcia jakie wyszły spod piór Jana Borkowskiego¹, Stefana Inglota², Stanisława Lato³, Jana Jachymka⁴, Józefa Szaflika⁵, Andrzeja Zakrzewskiego⁶ czy fragmenty klasycznego ujęcia historii społecznej II RP autorstwa Janusza Żarnowskiego⁷. Nowszą metrykę mają prace dotyczące dziejów ludowej myśli politycznej, której badania koncentrują się przede wszystkim w ośrodku lubelskim⁸. Najważniejszy, a niekiedy jedyny punkt odniesienia dla wskazanych badaczy stanowiła ta część polskiego włościanstwa, która nie tylko zamieszkiwała fragment państwa o zdecydowanej przewadze narodowości polskiej, ale o tejże przewadze decydowała. Oznaczało to, że perspektywa ujęć, ma-

1 M.in. J. Borkowski, *Chłopi w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, t. I-II; tamże, *Postawa polityczna chłopów polskich w latach 1930-1935*, Warszawa 1970.

2 *Historia chłopów polskich, t. 3, Okres II Rzeczypospolitej i okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1970.

3 S. Lato, *Ruch ludowy wobec sanacji (z dziejów politycznych II Rzeczypospolitej)*, Rzeszów 1985.

4 Zwłaszcza: J. Jachymek, *Oblicze społeczno-polityczne wsi lubelskiej 1930-1939*, Lublin 1975.

5 J. Szaflik, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” 1926-1931*, Warszawa 1970.

6 A. Zakrzewski, *Wincenty Witos. Chłopski polityk i mąż stanu*, Warszawa 1982.

7 J. Żarnowski, *Spoleczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973.

8 Zwłaszcza badania Eweliny Podgajnej: teże, *Mysł polityczna Wincentego Witosa (1874-1945)*, Lublin 2018; teże, *Stronnictwo Chłopskie (1926-1931). Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011.

■ Piotr Cichoracki

jących niekiedy już półwiekową – i starszą – metrykę, najczęściej nie obejmowała w interesującym nas kontekście międzywojennych województw wschodnich. Jako szczególne przypadki należy traktować książki poświęcone Niezależnej Partii Chłopskiej, struktury intensywnie rozwijającej swoją działalność na Nowogródczyźnie i Polesiu. Jednak, po pierwsze, organizacja ta skupiała w większym stopniu chłopów białoruskich/prawosławnych, po wtóre zaś, prace te, jakkolwiek i dziś przydatne, nie posiłkują się materiałem źródłowym zlokalizowanym poza krajem⁹.

Zasygnalizowana dysproporcja w badaniach wynikała zapewne w jakiejś mierze ze względów będących konsekwencjami politycznych ograniczeń narzuconych historykom, a nie pozwalających swobodnie studiować dziejów tych terytoriów, które po II wojnie światowej znalazły się w obrębie Związku Sowieckiego. Rolę odgrywał tu jednak także czynnik obiektywny, a więc znikoma dostępność archiwów sowieckich rozlokowanych na niegdysiejszym terytorium II RP, zawierających zasadniczy zrąb dokumentacji archiwalnej polskiej proweniencji, związanej z funkcjonowaniem jej województw wschodnich w latach 1921-1939. W ciągu trzech dekad: lat dziewięćdziesiątych XX w. oraz dwóch pierwszych dziesięcioleci XXI w. sytuacja uległa zasadniczej zmianie o tyle, że wskazane ograniczenia albo zniknęły (jak np. różne postacie cenzury), albo zostały w bardzo dużej mierze zneutralizowane, jak dostęp do archiwów litewskich i ukraińskich, czy – niestety niestety – białoruskich i rosyjskich.

Intensyfikacja zainteresowania dziejami ziem wschodnich II Rzeczypospolitej, jaką można dostrzec w krajowej historiografii od około trzydziestu lat, miała postać wielokierunkową. Na pewno jednak nie sposób mówić tu o równowadze. Historycy najczęściej wybierali dla swoich studiów zagadnienia związane z szeroko rozumianymi zagadnieniami narodowościowymi, a zwłaszcza ich – wężiej rozumianymi – aspektami politycznymi, takimi jak funkcjonowanie konkretnych środowisk politycznych, czy poczynania w tej sferze administracji państwowej. Tamtejsze chłopstwo, bez względu na oblicze narodowościowe, bardzo rzadko było w Polsce przedmiotem szerzej zakrojonych prac, owocujących monografiami zwartymi. Książki autorstwa Zofii Tomczonek¹⁰, czy – ostatnio – Olgi Linkiewicz¹¹ są tyleż rzadkością, co jednocześnie wskazówką, jakie możliwości stoją przed polską historiografią¹².

9 S. Jarecka, *Niezależna Partia Chłopska*, Warszawa 1961; B. Dymek, *Niezależna Partia Chłopska 1924-1927*, Warszawa 1972.

10 Z. Tomczonek, *Ruch ludowy na kresach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 1996.

11 O. Linkiewicz, *Lokalność i nacjonalizm. Społeczności wiejskie w Galicji Wschodniej w dwudziestoleciu międzywojennym*, Warszawa 2018.

12 Żadnej zwartej pracy nominalnie poświęconej polskiemu chłopstwu w województwach wschodnich II RP nie wymieniła Olga Linkiewicz w swoim przeglądowym artykule z 2014 r. W ciągu kolejnej dekady sytuacja ta niemal nie uległa zmianie, O. Linkiewicz, *Peasant Communities in Interwar Poland's Eastern Borderlands: Polish Historiography and the Local Story*, „Acta Poloniae Historica” 2014, vol. 109, s. 17–36.

DEFINICJA

W przypadku mieszkańców wsi żyjących z rolnictwa, a nie należących do sfery ziemiańskiej, określenie grupy polskiej wymaga przyjęcia – bądź odrzucenia – kilku założeń. Tu zasygnalizować można dwa z – niemałej – palety problemów. Pierwszy, to zagadnienie „osadników”, sprowadzający się do odpowiedzi na pytanie, czy można ich kwalifikować jako „chłopstwo”. Wskazana grupa bywa utożsamiana z kombatanami polskich formacji wojskowych lat 1914-1921, którzy po zawarciu traktatu ryskiego otrzymywali nadziały ziemi w województwach wschodnich. Często rekrutowali się oni z obszarów położonych na zachód od umownej linii Bugu oddzielającej obszary wschodnie II RP, niekiedy nawet nie mieli wcześniej do czynienia z gospodarką rolną¹³. Należy jednocześnie pamiętać, że akcja osadnicza prowadzona w województwach wschodnich w znacznym stopniu dotyczyła osadników „cywilnych”, wywodzących się właśnie ze wsi. Ponieważ osiedlenia tego typu trwały do drugiej połowy lat 30., można założyć, że udział tejże „podkategorii” w całości osadnictwa znacząco urósł. Uwzględniając powyższe, mimo że cała grupa osadnicza bywa traktowana zazwyczaj jako odrębna, można ją traktować jako komponent polskiej społeczności chłopskiej.

Kontrowersje podobne co do swej istoty (przynależność do grupy polskiej, bądź jej brak) dotyczyłyby tzw. „szlachty zagrodowej”, a więc – w przeciwieństwie do „osadników” – społeczności autochtonicznej. Była to grupa, której liczebność w latach trzydziestych szacowano na około 700–800 tysięcy osób¹⁴. Nawet przyjmując za punkt odniesienia dolne granice zasygnalizowanych wartości, należałoby rozstrzygnąć sposób jej traktowania. Ruch szlachty zagrodowej, skokowo zintensyfikowany pod patronatem administracji państwowej w drugiej połowie lat 30., a zwłaszcza wojska, był wyrazem przekonania inicjatorów akcji, że jest to społeczność faktycznie polska¹⁵. Już jednak tylko same kontrowersje, jakie owo stanowisko wywołało pod koniec okresu międzywojennego, zwłaszcza w relacjach polsko-ukraińskich, każe z bardzo dużą ostrożnością rozstrzygać o etnicznej przynależności „szlachty zagrodowej”.

LICZEBNOŚĆ

Punktem odniesienia dla rozważań dotyczących liczebności interesującej nas społeczności muszą pozostać wyniki spisu powszechnego przeprowadzonego w 1931 r. Sygnalizując problemy związane z określeniem liczebności polskiej grupy chłopskiej w województwach wschodnich II RP, można mówić o przynajmniej dwóch proble-

13 J. Stobniak-Smogorzewska, *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945*, Warszawa 2003, s. 118–143.

14 P. Stawecki, *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969, s. 180.

15 Tamże, s. 179–188.

■ Piotr Cichoracki

mach mających znaczenie fundamentalne: jeden związany z metodologią spisu, drugi z formą jego publikacji. Udostępnione pod koniec lat trzydziestych dane nt. „języka ojczystego” niestety nie odnoszą się do konkretnych grup zawodowych (np. „rolników”), a zostały zaprezentowane jedynie w podziale na „miasto” i wieś”. To miejsce zamieszkania, a nie profesja określiłaby więc grupę wyjściową, poddaną następnie weryfikacji. Oczywistym jest, że nie każdy mieszkaniec wsi może zostać uznany za „chłopa”. Jednocześnie zasadne będzie założenie, że to właśnie oni stanowili zdecydowaną większość wiejskich społeczności. Wskazany podział zastosowany w spisie z 1931 r. dotyczy także określenia wyznania, które bywa traktowane jako niedoskonałe, ale jedynie dostępne narzędzie pozwalające na ewentualne korekty danych opartych na deklaracjach języka.

Przyjęcie języka jako kryterium determinującego kształt statystyki narodowościowej było wielokrotnie krytycznie oceniane w historiografii jako nie oddające rzeczywistej struktury etnicznej II Rzeczypospolitej¹⁶. Tu należy zwrócić przede wszystkim uwagę na istnienie grup pogranicza etnicznego, których członkowie cechowali się niewykrystalizowaną świadomością narodową, bądź ich samookreślenie nie mieściło się w wariacie katalogu narodów wyszczególnionych w spisie z 1931 r. Należy podkreślić, że owe grupy pograniczne istniały przede wszystkim w obrębie społeczności wiejskich. Przekonujące określenie zasięgu społeczności o wskazanym profilu bez wątplenia wpłynie na oszacowanie wielkości polskiej grupy chłopskiej zamieszkującej województwa wschodnie Polski międzywojennej.

Tutaj dla dokładniejszego zdefiniowania „grup etnicznie przejściowych” można posłużyć się ujęciem sformułowanym w latach 80. przez Włodzimierza Mędrzeckiego. Badacz ten, kładąc nacisk na czynnik subiektywny w określaniu świadomości narodowej, opisał owe grupy jako nie posiadające poczucia przynależności do sprecyzowanej „ojczyzny ideologicznej”¹⁷. W praktyce oznaczało to społeczności albo pozbawione „nowoczesnej” świadomości narodowej (jak np. w wypadku części mieszkańców Polesia), albo pod tym względem labilne, jak miało to niekiedy miejsce na pograniczu polsko-niemieckim.

W 1931 r. wyodrębniono tylko jedną taką grupę, a więc kilkusettyśmianą masę tzw. „tutejszych”, zamieszkujących województwo poleskie. Przyjęcie sztucznego kryterium granic administracyjnych, nie mających wcześniej swojego odpowiednika historycznego, jako określających obszar występowania zjawiska „tutejszości”, niejako z góry dezawuowało założenie, że ogranicza się ono jedynie do Polesia. W rzeczywistości zbliżone sytuacje miały miejsce zarówno na pograniczu polsko-białoruskim, jak i polsko-ukraińskim. Biorąc pod uwagę kontrowersyjność zagadnienia, a na pewno swo-

16 Np. J. Tomaszewski, *Rzeczypospolita wielu narodów*, Warszawa 1985, s. 29.

17 W. Mędrzecki, *Liczebność i rozmieszczenie grup narodowościowych w II Rzeczypospolitej w świetle wyników II spisu powszechnego (1931)*, „Dzieje Najnowsze” 1983, nr 1-2, s. 236-237.

istą „mgławicowość” społeczności „etnicznie przejściowych” w II RP, dla określenia ich skali na obecnym etapie badań posługiwać się można jedynie bardzo umownymi szacunkami. W nowszej literaturze przyjmuje się, że w liczbach bezwzględnych grupy te łącznie znacznie przekraczały 1 milion mieszkańców międzywojennego państwa polskiego¹⁸. Dodać do tego należałoby kilkaset tysięcy mieszkańców województwa poleskiego spośród tej grupy, która została wykazana w spisie powszechnym z 1931 r. jako tzw. „tutejsi”¹⁹. W efekcie można ostrożnie przyjąć, że interesujące tu społeczności liczyły nawet do 2 milionów obywateli państwa polskiego, przy czym wartość ta odnosi się także do pogranicza polsko-niemieckiego (Kaszuby, Śląsk)²⁰.

Kolejny zasadniczy problem stanowi fakt opublikowania wyników spisu dla całego interesującego nas obszaru jedynie w skali powiatu. Dane zarejestrowane na poziomie gminy pozwoliłyby zapewne z większą dokładnością szacować czy to udział chłopstwa w społecznościach wiejskich, czy to wielkość w tejże grupie komponentu polskiego. Zestawienie dotyczące udziału Polaków wśród mieszkańców gmin Nowogródzczyzny jest znane w historiografii dzięki ustaleniom Józefa Zaremba, poczynionym w końcu lat 30. Tym niemniej ograniczają się one do najmniej kontrowersyjnej kategorii „Polaków-katolików”, a i to bez zaznaczenia wykonywanego zajęcia²¹.

Podkreślmy, że operacje, polegające na autorskich szacunkach struktury narodowościowej, zapewne zawsze prowadzić muszą do obniżenia skali grupy polskiej. Jeśli pozostać jedynie przy posługiwaniu się – jako narzędziem pomocniczym – kryterium konfesji, wspomniany przed chwilą efekt jest osiągnięty w wyniku założenia, że skokowe nierówności pomiędzy deklaracjami „języka polskiego – wyznania nierzymskokatolickiego” oraz „języka niepolskiego – wyznania rzymskokatolickiego”

18 W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926-1939)*, Lublin 1997, s. 162. Szczegółowe wyliczenia: W. Mędrzecki, dz. cyt., s. 247–250.

19 Spis wykazał 707 088 deklaracji języka „tutejszego”, *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo poleskie*, „Statystyka Polska”, seria C, z. 70, Warszawa 1938, s. 24. W. Mędrzecki wyraził opinię o konieczności powiększenia tej wartości o 100 tys. mieszkańców sąsiednich województw nowogródzkiego i wołyńskiego (W. Mędrzecki, dz. cyt., s. 243). Niżej podpisany skłaniałby się ku odmiennemu kierunkowi szacunków, idących raczej ku pomniejszeniu liczby osób o nieokreślonej świadomości narodowej, mocno zwracając uwagę na polityczny aspekt operacji, jaką był spis powszechny w 1931 r. Nie oznacza to jednak negowania istnienia na Polesiu kilkuset tysięcy „etnicznej grupy przejściowej”, P. Cichoracki, *Województwo poleskie 1921-1939. Z dziejów politycznych*, Łomianki 2014, s. 25.

20 W. Mędrzecki, dz. cyt.

21 Wartości wyjściowe wraz z uwzględnieniem wskaźnika umownych 50 % Polaków-rzymskich katolików dla każdej gminy: Archiwum Akt Nowych, Polacy na ziemiach wschodnich RP i na terenie ZSRR w latach 1918-1939, sygn. 2189; J. Zaremba, *Stosunki narodowościowe w województwie nowogródzkim z uwzględnieniem tła socjalnego*, Warszawa 1939, s. 132a–132c [mpis]. Reprodukacja surowych danych i komentarz do nich wraz z tabelarycznym ujęciem wartości zebranych przez J. Zarembę: A. Srebrakowski, *Struktura narodowościowa kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931-1939*, [w:] *Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931-1948*, red. S. Ciesielski, Toruń 2003, s. 135–137.

■ Piotr Cichoracki

na korzyść wariantów zaistniałych w ramach pierwszej ze wskazanych kombinacji nie miały odzwierciedlenia w rzeczywistości²². Możliwe metody weryfikacji wyników w obszarze podziałów etnicznych w sposób najlepiej udokumentowany zaprezentował Grzegorz Hryciuk dla województw południowo-wschodnich i Wołynia. Ukazał on możliwości wynikające z wyzyskania akt proweniencji wojskowej, szkolnej oraz wyznaniowej²³. Należałoby podjąć wysiłek wdrożenia np. jego propozycji – sformułowanych tylko w odniesieniu do obszarów wchodzących obecnie w skład Ukrainy, także w celu ściślejszego określenia wielkości polskiej grupy chłopskiej na całym obszarze województw wschodnich.

O ile powyższe uwagi dotyczą postulatu określenia wielkości polskiej grupy chłopskiej w liczbach bezwzględnych, to warty refleksji wydaje się problem dynamiki udziału tej grupy w ogólnej liczbie włościan zamieszkujących województwa wschodnie. Punktem wyjścia musiałyby być tu szacunki wynikające z danych spisu powszechnego przeprowadzonego w 1921 r., a więc zorganizowanego po ustaleniu granicy wschodniej, ale przed włączeniem części obszaru późniejszego województwa wileńskiego. Jedynie sygnalizując problem, można sformułować przypuszczenie, że zapewne będzie można określić raczej wagę, nie zaś ściśle skalę czynników, których zaistnienie skutkowało przeciwnymi konsekwencjami.

Wydaje się, że słabszą znaczeniem grupę stanowiły te zjawiska, które powinny były przyczyniać się do zwiększania polskiego udziału w całości tamtejszej społeczności chłopskiej. Wymienić należy tu przede wszystkim wspomniane wyżej formy osadnictwa, zwłaszcza cywilnego. Trudno również abstrahować od istnienia procesów polonizacyjnych, którym poddawana była ludność wiejska, na niektórych obszarach zwłaszcza w latach trzydziestych pozbawiona innych dróg uczestnictwa w instytucjonalizowanym życiu społecznym. Brak było bowiem niekiedy w ogóle innych aniżeli polskie szkół, czy organizacji społecznych, co w sposób najbardziej jaskrawy stało się faktem na Polesiu²⁴. Bardzo jednak zbliżona sytuacja miała miejsce także na terenie innych województw zamieszkałych w znacznej, bądź przeważającej mierze przez – mającą zdecydowanie wiejski charakter – ludność białoruską, a więc wileńskie, nowogródzkie oraz wschodnią część białostockiego²⁵.

W perspektywie całego dwudziestolecia okoliczności wpływających nie tyle na spadek liczebności, co na osłabienie względnego znaczenia polskiej grupy chłopskiej

22 J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1985, s. 44.

23 G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń 2005, s. 83-101.

24 Stan polskiego posiadania na Polesiu, 1939 r., [w:] *Polesie w polityce rządów II Rzeczypospolitej*, oprac. W. Śleszyński, współpr. A. Jodzio, Białystok-Kraków 2009, s. 199-242.

25 Zbiorcze dane świadczące o niemal zupełnej likwidacji szkolnictwa białoruskiego w II połowie lat 30 [w:] Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, f. 983, a. 3, b. 58, „Publiczne szkoły powszechne z jęz. białoruskim w Okręgu Szkolnym Wileńskim w latach szk. 1936/37 i 1937/38” [wykres].

nie tylko było więcej, ale miały one również większy ciężar gatunkowy. Za czynnik o kluczowym tu znaczeniu uznać należy powrót kilkuset tysięcy masy ludności niepolskiej (prawosławnej) z uchodźstwa w Rosji, gdzie znalazła się ona w wyniku tzw. „bieżeństwa” – ewakuacji zainspirowanej przed uchodzącą carską administracją i wojsko w 1915 r. To bowiem przede wszystkim prawosławna, a więc białoruska bądź ukraińska ludność wiejska znalazła się wówczas w głębi państwa carów²⁶. Apogeum repatriacji, która oznaczała powrót już na terytorium niepodległego państwa polskiego, przypadło na lata 1921-1922, przy czym spis powszechny, przeprowadzony we wrześniu 1921 r. zarejestrował jedynie niewielką część tej fali powracających²⁷. Nie ulega wątpliwości, że zakończenie tego procesu, zasadniczo sfinalizowanego w 1924 r., musiało wzmocnić przewagę chłopów – nie-Polaków w województwach wschodnich II RP.

Kwestią otwartą pozostaje odpowiedź na pytanie o skalę i charakter zjawiska emigracji zewnętrznej, a zwłaszcza wewnętrznej. Biorąc pod uwagę całe dwudziestolecie międzywojenne znaczenie tego czynnika słabło, ponieważ liczba emigrantów, także pochodzących z województw wschodnich, w latach 30. spadała na tle załamania ekonomicznego określanego jako tzw. Wielki Kryzys²⁸. Odpływ wiejskiej ludności niepolskiej miewał poza tym charakter okresowy i związany był z robotami sezonowymi, zwłaszcza na Łotwie²⁹. Trudno więc traktować ten ruch jako mający wpływ na kwestię proporcji pomiędzy polskimi i niepolskimi chłopami. W przypadku migracji wewnętrznych można założyć, że skłonność do przenoszenia się na obszary etnicznie zdominowane przez ludność polską (województwa centralne i zachodnie), w większym stopniu wykazywali się przedstawiciele tejże grupy narodowej.

RELACJE Z NIEPOLSKĄ WIĘKSZOŚCIĄ

Biorąc pod uwagę mniejszościowy charakter polskiej grupy chłopskiej wśród ogółu wiejskich społeczności województw wschodnich, za kluczowe należałoby uznać odtworzenie jej relacji z białoruską i ukraińską większością. Można przypuszczać, że było to zjawisko nie tylko skomplikowane, ale także zależne od uwarunkowań lokalnych i zmiennych okoliczności stwarzanych przez sytuację polityczną. Tu jedynie zasygnalizujemy, że wraz ze zbliżaniem się wybuchu II wojny światowej fronty rywalizacji zaogniały się, co było m.in. nie tylko skutkiem zaostrego kursu władz państwowych w polityce narodowościowej, ale także wzrostu partycypacji chłopstwa jako takiego w zorganizowanym życiu politycznym i społecznym. W województwach

26 E. Mironowicz, *Białoruś*, Warszawa 2007, s. 29–30.

27 *Pierwszy spis powszechny Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Gospodarstwa wiejskie. Województwa wschodnie*, Warszawa 1926, s. XI.

28 O. Merczuk, *Эмиграция населения из северо-восточных воеводств Польши в Соединенные Штаты Америки в 1921-1939 гг.*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2014, t. 18, s. 204.

29 Szeroko na ten temat: J. Grzybowski, *Emigracja zarobkowa z Polski na Łotwę i do Estonii w latach 1928-1939*, Warszawa 2021.

■ Piotr Cichoracki

wschodnich czynnik narodowy wysuwał się na plan pierwszy w wypadku akcesu do struktur tworzących ramy działalności wskazanego charakteru, służąc raczej konfrontacji aniżeli kooperacji (zwłaszcza na styku polsko-ukraińskim)³⁰.

STOSUNEK DO PAŃSTWA

Ta ewolucja postaw polskiej grupy chłopskiej każe postawić pytanie o stosunek polskiego chłopstwa do państwa, a zwłaszcza o poziom identyfikacji z nim w obrębie interesującej nas grupy. Na ile – i kiedy – owo państwo mogło liczyć nań jako na rezerwar kadry wykonawców, koniecznych dla realizacji w terenie bieżącej linii politycznej. Należałoby rozważyć, jak fakt statusu grupy w praktyce mniejszościowej, cieszącej się jednak deklaracyjnym i praktycznym wsparciem administracji, odbijał się na poziomie lojalności wobec II Rzeczypospolitej. Zagadnienie to wydaje się bardzo istotne w kontekście próby, jaką przyniesić miał Wrzesień 1939 r., ale przede wszystkim rozciągnięte na lata obie okupacje – sowiecka i niemiecka. Okazać się miało, że ich kształty postawiły na porządku dziennym samo fizyczne istnienie polskiej ludności chłopskiej „na wschód od Bugu”.

Należałoby więc m.in. zbadać dynamikę angażowania się zwłaszcza w funkcjonowanie szeroko rozumianej administracji publicznej. Dla grupy chłopskiej oznaczało to przede wszystkim aktywność na niwie samorządowej, faktycznie niższych jej szczebli: gromadzkiego, gminnego i zapewne w zdecydowanie mniejszym stopniu, powiatowego. Zwłaszcza akta instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo wewnętrzne stwarzają tu pewne możliwości, nawet w obrębie badań prozopograficznych³¹.

KONKLUZJE

Katalog zagadnień tu zasygnalizowany nie jest, rzecz jasna, kompletny. Na boku pozostawiono tu kwestię refleksji nad problemem doboru i znaczenia poszczególnych kategorii źródeł. Tylko sygnałnie można wskazać, że pożądanym byłoby wyjście poza klasyczne typy materiału, a więc archiwalia aktowe, prasę, czy dokument osobisty. Należy założyć, że odgrywałyby one w przyszłych badaniach rolę kluczową. Tym niemniej najnowsze osiągnięcia z dziedziny literaturoznawstwa i etnologii wskazują, że w przypadku interesującej nas tematyki ważną rolę może również odegrać analiza literatury pięknej³² czy fotografii³³.

30 P. Cichoracki, *Obóz Zjednoczenia Narodowego na Wołyniu wobec problematyki ukraińskiej (1937-1939)*, [w:] *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання*, Одеса 2021, s. 174.

31 Materiały dotyczące sołtysów znajdują się w zespole Samodzielnego Referatu Informacyjnego Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX, jakie przechowuje Centralne Archiwum Wojskowe.

32 J. Wierzejska, *Była wschodnia Galicja w Polsce, Polska w byłej wschodniej Galicji. Obraz (wielo)narodowej prowincji w międzywojennej literaturze polskiej*, Warszawa 2023.

33 *Etnografiniai vaizdai Marijos Znamerovskos-Priuferovos negatyvuose*, [Vilnius] 2020. Pośrednio: A. Pajączkowska, *Nieprzezrocyste. Historie chłopskiej fotografii*, Warszawa 2023, s. 41–114.

W konkluzji ograniczmy się do stwierdzenia, że chłopi polskiej narodowości, rozsiadani na około połowie terytorium państwa, stanowili zdecydowaną mniejszość mieszkańców tamtejszej wsi. W związku z tym byli grupą szczególną, poddaną w ciągu dwudziestolecia presjom nieistniejącym na terenach zdominowanych przez ludność polską. Jednocześnie odgrywali tam zapewne rolę większą, aniżeli wskazywałyby na to ich potencjał liczbowy. Wydaje się, że obecnie jesteśmy w początkowej fazie badań nad omawianą tu grupą.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

ARCHIWUM AKT NOWYCH

Polacy na ziemiach wschodnich RP i na terenie ZSRR w latach 1918-1939

CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE

Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX

LIETUVOS CENTRINIS VALSTYBĖS ARCHYVAS

f. 983

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo poleskie, „Statystyka Polska”, seria C, z. 70, Warszawa 1938.

Pierwszy spis powszechny Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Gospodarstwa wiejskie. Województwa wschodnie, Warszawa 1926.

Polesie w polityce rządów II Rzeczypospolitej, oprac. W. Śleszyński, współpr. A. Jodzio, Białystok-Kraków 2009.

OPRACOWANIA

Borkowski J., *Chłopi w II Rzeczypospolitej*, t. I-II, Warszawa 1987.

Borkowski J., *Postawa polityczna chłopów polskich w latach 1930-1935*, Warszawa 1970.

Cichoracki P., *Obóz Zjednoczenia Narodowego na Wołyniu wobec problematyki ukraińskiej (1937-1939)*, [w:] *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання*, Одеса 2021.

Cichoracki P., *Województwo poleskie 1921-1939. Z dziejów politycznych*, Łomianki 2014.

Dymek B., *Niezależna Partia Chłopska 1924-1927*, Warszawa 1972.

Etnografiniai vaizdai Marijos Znamerovskos-Priuferovos negatyvuose, [Vilnius] 2020.

Grzybowski J., *Emigracja zarobkowa z Polski na Łotwę i do Estonii w latach 1928-1939*, Warszawa 2021.

Historia chłopów polskich. T. III. *Okres II Rzeczypospolitej i okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1970.

Hryciuk G., *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń 2005.

Jachymek J., *Oblicze społeczno-polityczne wsi lubelskiej 1930-1939*, Lublin 1975.

■ Piotr Cichoracki

- Jarecka S., *Niezależna Partia Chłopska*, Warszawa 1961.
- Lato S., *Ruch ludowy wobec sanacji (z dziejów politycznych II Rzeczypospolitej)*, Rzeszów 1985
- Linkiewicz O., *Lokalność i nacjonalizm. Społeczności wiejskie w Galicji Wschodniej w dwudziestoleciu międzywojennym*, Warszawa 2018.
- Linkiewicz O., *Peasant Communities in Interwar Poland's Eastern Borderlands: Polish Historiography and the Local Story*, „Acta Poloniae Historica” 2014, vol. 109.
- Merczuk O., *Эмиграция населения из северо-восточных воеводств Польши в Соединенные Штаты Америки в 1921-1939 гг.*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2014, t. 18.
- Mędrzecki W., *Liczebność i rozmieszczenie grup narodowościowych w II Rzeczypospolitej w świetle wyników II spisu powszechnego (1931)*, „Dzieje Najnowsze” 1983, nr 1-2.
- Mironowicz E., *Białoruś*, Warszawa 2007.
- Pajączkowska A., *Nieprzezroczone. Historie chłopskiej fotografii*, Warszawa 2023.
- Paruch W., *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926-1939)*, Lublin 1997.
- Podgajna E., *Myśl polityczna Wincentego Witosa (1874-1945)*, Lublin 2018.
- Podgajna E., *Stronnictwo Chłopskie (1926-1931). Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011.
- Srebrakowski A., *Struktura narodowościowa kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931-1939*, [w:] *Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931-1948*, red. S. Ciesielski, Toruń 2003.
- Stawecki P., *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969.
- Stobniak-Smogorzewska J., *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945*, Warszawa 2003.
- Szaflik J., *Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” 1926-1931*, Warszawa 1970.
- Tomaszewski J., *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1985.
- Tomaszewski J., *Rzeczypospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.
- Tomczonek Z., *Ruch ludowy na kresach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 1996.
- Wierzejska J., *Była wschodnia Galicja w Polsce, Polska w byłej wschodniej Galicji. Obraz (wielu) narodowej prowincji w międzywojennej literaturze polskiej*, Warszawa 2023.
- Zakrzewski A., *Wincenty Witos. Chłopski polityk i mąż stanu*, Warszawa 1982.
- Żarnowski J., *Społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1973.